

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут № 3

Кафедра психології, соціології та педагогіки

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни *Юридична психологія*
обов'язкових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти

053 «Психологія» (психолог ювенальної превенції)

за темою – ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В СИСТЕМІ НАУКОВИХ ЗНАНЬ

Вінниця 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від № 14.08.2024 року № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 09.08.2024 року № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 року № 7

Розглянуто на засіданні кафедри психології, соціології та педагогіки
(протокол від 08.07.2024 року № 13)

Розробник:

1. Доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3 ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцентка – Доценко В.В.

Рецензенти:

Ларіонов С.О. – начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного
факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат
психологічних наук, доцент;

Мілорадова Н.Е. – професор кафедри психології, соціології та
педагогіки ННІ № 3 ХНУВС, доктор психологічних наук, професор.

План лекції:

1. Поняття, завдання, структура юридичної психології.
2. Історія розвитку юридичної психології.
3. Методи дослідження, які використовує юридична психологія, їх класифікація.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бочелюк В. Й. Юридична психологія: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 335 с.
2. Кацавець Р. С. Юридична психологія: навч. посібник. Київ: Алерта, 2019. 150 с.
3. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія : навч. посіб. Вид., 2-ге, допов. Київ: Алерта, 2022. 152 с.
4. Кацавець Р. С. Пенітенціарна психологія: навч. посібник. Київ: Алерта, 2018. 110 с.
5. Максименко С. Д., Медведєв В. С. Юридична психологія: підручник. Київ: ВД «Слово», 2018. 448 с.
6. Мухіна Г. В. Юридична психологія: навч.-метод. посібник. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с.
7. Озерський І. В. Актуальні проблеми юридичної психології: навч. посібник. Миколаїв, 2021. 300 с.
8. Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посібник О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець, Ю. В. Александров та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків, 2018. 426 с.
9. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: підручник. Харків: Право, 2019. 288 с.
10. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
11. Юридична психологія: навч. посібник / О. Є. Самойлов, М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, [та ін.]. Київ, 2015. 432 с.

Допоміжна:

1. Гарьковець С. О. Юридична психологія: словник-довідник. Сєверодонецьк, 2021. 152 с.
2. Загальна психологія: підручник. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Каравела, 2019. 464 с.
3. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза : навч. посіб. / О. В. Землянська ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2012. – 300 с
4. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Ніжин, 2021. 227 с.
5. Маркіна Л. Л. Конспект лекцій з дисципліни «Юридична психологія». Дніпро, 2016. 91 с.
6. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В.Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
7. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед, С.І. Яковенко; заг. ред.: О.М. Бандурка, К.Б. Левченко; Харк. нац. ун-т внутр. справ, Одес. держ. ун-т внутр. справ; Міжнар. жін. правозахис. центр «Ла Страда-Україна». - К. : Агентство «Україна», 2012. 112 с.
8. Стрибко Т., Бойченко С. Правова поведінка як складник правосвідомості: загальнотеоретичний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*, 2020. № 4. С. 257-261.
9. Філоненко В. М., Нечітайло І. С. Злочинці-рецидивісти: психологічна характеристика: монографія. Харків, 2022. 244 с.

10. Фонарюк О. Ю. Макрорівні та мікрорівні формування протиправної поведінки людини. *Європейські перспективи*, 2016. № 3. С. 72-78.

11. Шинкаренко І. О. Конспект лекцій з дисципліни «Юридична психологія». Дніпро, 2016. 174 с.

12. Цимбалюк М., Шандра Б. Філософсько-правова характеристика злочинності: соціокультурні реалії: монографія. Ужгород: Ліга прес, 2016. 254 с.

Текст лекції

1. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ, СТРУКТУРА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Юридична психологія є наукою яка знаходиться між двома напрямками наукового знання: юриспруденцією та психологією.

Юридична психологія – це науково-практична дисципліна, котра вивчає психологічні закономірності системи «людина – право» та розробляє рекомендації спрямовані на підвищення ефективності цієї системи.

Інтеграція юриспруденції й психології досить чітко проявляється у трьох напрямках:

- 1) застосування психологічного знання в юриспруденції у «чистому» виді;
- 2) використання в юриспруденції психологічного знання шляхом його "трансформації";
- 3) синтез психології і юриспруденції, і виникнення нової галузі науки - юридичної психології.

Перший напрям – це безпосереднє використання психологічних знань у вигляді методу експертних психологічних оцінок. У цьому випадку психолог виступає в ролі експерта, консультанта в кримінальному, цивільному, адміністративному процесах, у ході виконання покарання або інших заходів правового впливу на особистість.

Другий напрям – це застосування юристами психологічних методів у наукових дослідженнях або правоохоронній й іншій юридичній практиці, використання даних психології в організаційній і процесуальній діяльності, професійному відборі, розслідуванні правопорушень, виправленні й перевихованні засуджених.

Третій напрям - взаємодія психології і юриспруденції має більше виражений, ніж два попередніх, двосторонній характер. Потреби юриспруденції в психологічному знанні визначають виникнення юридичної психології, що є двоєдиною наукою, одночасно й психологічною й юридичною.

Оскільки юридична психологія є дисципліною загальнопсихологічних наук, то основні її *міждисциплінарні зв'язки* – це зв'язки з іншими психологічними дисциплінами. А саме:

а) із соціальною психологією. Правові норми пов'язані з міжособистісними відносинами, відносинами особистості й суспільства. Вивчення психологічних механізмів формування відношення особистості до права неможливе без вивчення соціально-психологічних факторів;

б) з медичною психологією, патопсихологією, що вивчають закономірності, властиві хворобливо зміненій психіці. А ми знаємо, що більшу частину злочинів проти особистості скоюють індивіди із психопатією та іншими психічними розладами;

в) з віковою й педагогічною психологією;

г) загальною психологією (знання закономірностей психічної діяльності особистості).

Разом з тим, зрозуміло, що юридична психологія не може розвиватися у відриві від права, оскільки її завдання й мета диктуються саме юридичною практикою. Звідси, відповідно, її тісні зв'язки з:

д) криміналістикою й кримінальним процесом, а також з будь-яким іншим розділом юриспруденції.

Завдання юридичної психології:

1. Дослідження особистості юриста, його діяльності, правомірної та протиправної поведінки; особистості законослухняної людини й правопорушника; психології соціально-правовий ресоціалізації правопорушника (1), психологічних особливостей юридичної процедури й профілактики правопорушень.

2. Розробка практичних рекомендацій для юристів-практиків щодо здійснення ними правозастосовної, правоохоронної й правотворчої функцій, удосконалюванню їхньої діяльності, розробка теорії й методики судово-психологічної експертизи, психологічної консультації тощо.

3. Вивчення психологічних механізмів протиправної поведінки; факторів, що сприяють формуванню злочинної мотивації й цілеспрямованості; способів їхньої профілактики.

4. Вивчення особливостей поведінки особистості в криміногенній ситуації; визначення віктимності (2) особистості тощо.

5. Вивчення (разом із кримінологами й патопсихологами) таких факторів правопорушень, як стани «осудності» - «неосудності», патологічних рис характеру, особистісної незрілості (інфантилізму), сугестивності (3), низької соціальної адаптації, відповідності розумового розвитку віку суб'єктів правопорушень тощо.

6. Вивчення вікової динаміки протиправної поведінки й факторів, які обумовлюють злочинність серед неповнолітніх;

7. Вивчення психологічних механізмів росту злочинності в умовах соціально-економічних і політичних перетворень у суспільстві.

8. Розробка ефективних методів організації виправно-трудової діяльності засуджених і прогнозування їхньої готовності до ресоціалізації.

9. Розробка раціональних методів взаємодії з потерпілими й свідками з метою одержання об'єктивних показань у справі.

10. Організація роботи з населенням з метою психологічної освіти й проведення профілактики правопорушень серед різних груп громадян.

Структурно юридична психологія складається з двох частин:

У **загальній частині** юридичної психології викладаються предмет, історія, система, принципи, методи й зв'язок її з іншими науковими дисциплінами, а також основи загальної й соціальної психології.

Особлива частина юридичної психології, її часто називають судовою психологією, складається з наступних розділів: правова психологія, кримінальна психологія, психологія потерпілого, психологія правопорушень неповнолітніх,

психологія досудового розслідування, психологія судового процесу, судово-психологічна експертиза й виправна (пенітенціарна) психологія.

Об'єктом юридичної психології є особистість як свідомий індивід, що має певний соціальний статус і виконує конкретні соціальні функції в системі «людина – суспільство – право».

Предмет юридичної психології – це різні явища психіки, індивідуально-психологічні особливості особистості учасників правовідносин, які залучені у сферу правозастосовної діяльності, соціально – психологічні закономірності цієї діяльності, які впливають на психіку й поведінку людей, що беруть участь у ній.

2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Історія юридичної психології в нашій країні нараховує понад три століття.

У цілому історію юридичної психології можна умовно розділити на три етапи:

(1 етап) *Рання історія юридичної психології – 18 ст. перша половина 19 ст.*

Першими монографічними роботами з юридичної психології традиційно вважають публікації німецьких учених К. Еккартегаузена «Про необхідність психологічних знань під час обговорення злочинів» (1792) і І.Х. Шауманна «Думки про кримінальну психологію» (1792), хоча вже й до них висловлювалися цікаві психологічні ідеї в області права.

Цікава схема французького вченого-математика Лапласа, як перша спроба створити наукову методику оцінки показів свідків («Досліди філософії теорії ймовірностей», 1814 г.). Він уважав, що елементи ймовірності того, що даний показ відповідає дійсності, складаються:

- з ймовірностей самої події, про яку оповідає свідок;
- з ймовірності чотирьох гіпотез по відношенню до допитуваного:
 свідок не помиляється й не бреше
 свідок бреше, але помиляється
 свідок не помиляється, але бреше
 свідок і бреше, і помиляється.

Лаплас, розуміючи всю складність оцінки ймовірності підкреслював лише ймовірність висновків зі своєї схеми.

Серед учених 18 століття цікаві й плідні психологічні ідеї були в роботах І.Т. Посошкова (класифікація злочинців за «ступенем зіпсованості»), М.М. Щербатого (важливість знання законодавцями «людського серця»), Ф.В. Ушакова (трактат «Про право й мету покарання»).

Особливістю першої половини 19 століття є ріст публікацій з природничих наук про злочинність і особистість злочинця, що опираються на досягнення (анатомії, психіатрії і т.д.). У цей же час велику популярність набула френологічна теорія австрійського лікаря-анатома Франца Галля, що намагався довести пряму залежність між психічними явищами й зовнішніми фізичними особливостями будови головного мозку людини (наприклад, по впадинах на черепі).

У 1864 г. у Росії значно зріс інтерес до судово-психологічних проблем. Публікувалися роботи Л.Е. Владимірова, А.А. Фрезі, Д.А. Дриля, А.Ф. Коні,

С.Н. Познишева й ін.

У зарубіжних країнах, після становлення психології як самостійної науки (1879, лабораторія В. Вундта), багато теорій стали активно залучатися для пояснення причин злочинності. У зв'язку з чим слід згадати ідеї Густава Лебона про психологію юрби й Габріеля Тарда, які вважали, що люди можуть навчитися злочинній поведінці в суспільстві на основі психологічних механізмів «наслідування» і «научіння» (злочинці – «соціальний експеримент»).

(2 етап) Первісне оформлення юридичної психології як науки наприкінці 19-початку 20 ст.

Термін «юридична психологія» ввів французький психолог Е. Клапаред, який читав курс лекцій з судової психології в Женевському університеті.

П.І. Ковалевский в 1899 р. порушив питання про поділ психопатології і юридичної психології й введенні цих наук у курс юридичної освіти. У цілому на початку 20 століття в багатьох університетах світу юристам стали читати спецкурси з юридичної психології в цілому або по її окремих галузях.

Кінець 19 - початок 20 ст. знаменні тим, що з'явився ряд фундаментальних психолого-юридичних праць. Серед них, наприклад, докладна праця австрійського вченого-криміналіста Гансу Гросса «Кримінальна психологія» (1898), де були використані результати загальнопатологічних експериментальних досліджень ряду психологів.

Набули популярності роботи юриста А.Ф. Коні («Пам'ять і увага»). Наприкінці 19 століття починається наукова діяльність найбільших російських психіатрів і психологів В.М. Бехтерева, С.С. Корсакова, В.П. Сербського.

В 1908 р. з ініціативи Бехтерева й Д.А. Дриля був створений науково-навчальний психоневрологічний інститут, у рамках якого роком пізніше був створений Кримінологічний інститут.

В 1902 р. німецький психолог В. Штерн проводив експерименти з визначення ступеня вірогідності показань свідків. Основний його висновок був про те, що показання свідків принципово недостовірні (забування, викривлення спогадів у вигляді індивідуальних особливостей). Ця ідея мала багато прихильників у Росії. Її ж опонентом виступив А.Ф. Коні, який стверджував, що мають місце не мимовільні помилки, а свідомо неправда свідків.

Апофеозом у розвитку біологізаторського підходу до особистості злочинця з'явилося видання італійським тюремним психіатром Чезаре Ломброзо монографії «Злочинна людина, вивчена на основі антропології, судової медицини й тюремноговедення» (1876). Ломброзо й став засновником *антропологічної школи кримінального права*, що підтримує концепцію «природженого злочинця». Основну увагу у своїх дослідженнях Ломброзо зосередив на фізичних недоліках людей, та стверджував, що злочинність за своєю природою є спадкоємна. Він провів спостереження за групою (біля 400 чоловік) італійських злочинців, використовувачи фізичне обстеження та антрометрію (4), і знайшов в них різні фізичні аномалії, що дало йому змогу стверджувати про існування «природного злочинного типу». Фізична «стігма» (клеймо), є доказом того, що злочинець «атавістичний» (5) за своїм складом, у нього спостерігається своєрідний генетичний сдвиг назад, до більш ранніх форм тваринного життя. Порівняльною

групою у дослідника були італійські солдати. І якщо у 43% злочинців, які були дослідженні виявлялось до п'яти та більше аномалій (розмір та форма голови, будова ока, здорові та випуклі скули, занадто довгі руки та інше) ні у кого з солдат такої кількості «стигм» не спостерігалось (тільки у 11% було до трьох характерних ознак).

Протилежних поглядів дотримувалася інша, *соціологічна школа права*, яка бачила детермінанти злочинності в соціальних умовах. Як ви розумієте, правда десь по середині. Питання про співвідношення біологічних і соціальних факторів щодо злочинності в цілому при її конкретному науково-практичному аналізі трансформується в питання про співвідношення цих факторів у регуляції поведінки окремої людини, а ще конкретніше в питання про співвідношення соціального й біологічного в особистості.

(3 етап) Історія юридичної психології в 20 сторіччі.

В 20 рр. у багатьох містах були організовані спеціальні кабінети (або секції) судової психології. Серед найбільш значних монографічних робіт того періоду слід відзначити праці К. Сотонина «Нариси кримінальної психології» (1925 р.), С.В. Познишева «Кримінальна психологія: Злочинні типи» (1926 р.), Л. Брусиловського «Судово-психологічна експертиза» (1929 р.), роботи Лурія, Бехтерева, Тагера, Коні й інших.

Після 30-тх рр. за політичних причин припинений розвиток юридичної психології, і лише в 1965 р. у програму підготовки юристів був уведений курс «Психологія (загальна й судова)». Були, нарешті, відновлені прикладні дослідження.

Сучасна юридична психологія характеризується багатоплановістю досліджень, достатнім багажем науково-практичних досягнень, які вже заслуговують найпильнішої уваги сучасних юристів. Але найголовніша мета юридичної психології, як уже було сказано, це формування психологічної культури юриста.

В Україні центрами розвитку юридичної психології є міста Київ та Харків. Серед визначних вітчизняних вчених-дослідників з юридичної психології на сучасному етапі слід виділити: О.П. Закалюка, О.В. Землянську, Н.П. Крейду, О.М. Морозова, О.В. Шаповалова, Ю.Н. Шиделко, С.І. Яковенко та інших.

3. МЕТОДИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Юридична психологія використовує **систему методів** психології в цілому і постійно збагачується новими методами, розробляючи власні й запозичаючи їх в інших науках (наприклад, у юриспруденції).

Ці методи можна класифікувати як по цілям, так і за способами дослідження.

1. ЦІЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ:

1. Методи наукового дослідження. За їх допомогою досліджуються психічні закономірності людських стосунків, що регулюються нормами права, і розробляються науково обґрунтовані рекомендації для практичних працівників, які займаються проблемами захисту прав і свобод громадян.

2. Методи психологічного впливу на особистість у правоохоронній діяльності – це способи впливу на психіку правопорушника, потерпілого чи

свідка, з метою спонукання їх до дачі показань із приводу обставин правопорушення.

3. Метод надання інформації – цілеспрямоване передавання повідомлень про факти, події з метою збагачення іншої людини знаннями та задоволення її допитливості.

Зворотною стороною методу надання інформації є її **приховування**. Працівник правоохоронних органів, володіючи даними, що викривають правопорушника, свідка або потерпілого та свідчать про їхню брехню, не використовує ці знання до певного часу. У перелічених вище осіб складається ілюзія та хибне уявлення про справжню мету слідчого, що, у свою чергу, може породжувати переоцінку своїх можливостей та також прояви необережності зі свого боку.

Метод передачі інформації тісно пов'язаний з методом **переконання**. Необхідність взаємодоповнення цих методів завжди виникає у ситуаціях, коли після надання інформації об'єкту впливу в нього настає стан розгублення. У цьому випадку переконання допомагає прийняттю необхідного рішення. Головними складовими переконання є інформування (розповідь), роз'яснення, доказ, спростування та бесіда.

Вплив здійснюється не тільки за допомогою надання позитивної інформації але й у вигляді питання – розумового завдання. Тоді йдеться про застосування такого методу психологічного впливу, як **постанова та варіювання розумових завдань**. Головним змістом цього методу є постановка певних завдань, з метою спрямування розвитку розумових процесів осіб, на яких працівники правоохоронних органів спрямовують вплив.

Вплив здійснюється:

- 1) засобами визначення завдання (питання);
- 2) спрямованістю розумових процесів унаслідок визначення та постановки питання;
- 3) здійсненні допомоги у вирішенні визначеного розумового завдання. За допомогою постановки розумових задач збуджується процес аналізу своїх вчинків, дій, що є неодмінною умовою для прийняття певних вольових рішень, зміни ставлення до своєї поведінки, дії. Цей метод використовується при викритті хибних показань.

До теперішнього часу у юридичній психології та інших науках суперечним залишається питання про можливість застосування протягом розслідування методу **навіювання**. Такі автори, як А.В. Дулов, О.Р. Ратінов, Ю.В. Чуфаровський, вважають за можливе залучення навіювання до психологічного арсеналу правоохоронців. *Навіювання як метод впливу на особистість – це психологічний вплив, що сприймається об'єктом без належного контролю свідомості.*

4. Методи судово-психологічної експертизи (СПЕ). Судово-психологічна експертиза проводиться експертом-психологом за постановою слідчих або судових органів і повинна являти собою об'єктивне й повне дослідження окремої особистості (групи людей). Судово-психологічне експертне дослідження обмежене вимогами законодавства, що регламентує проведення експертизи. Зміст

комплексу методів, які використовуватимуться у СПЕ визначається характером правопорушення, віком підекспертної особи (осіб), тими конкретними завданнями, які поставлені перед експертом,. Деякі методи СПЕ включаються в дослідницький комплекс обов'язково: бесіда, спостереження і його різновид - поведінковий портрет, аналіз матеріалів кримінальної справи, ретроспективний аналіз поведінки підекспертної особи (осіб) у досліджуваній ситуації правопорушення. Саму судово-психологічну експертизу часто називають методом дослідження особистості (групи).

II. СПОСОБИ ДОСЛІДЖЕННЯ (В.Л. ВАСИЛЬЄВ): спостереження, експеримент, опитування, анкетування, інтерв'ю, бесіда, тести, контент-аналіз.

Спостереження – систематичний метод, який дотримується певної мети й проходить за заздалегідь складеному плану, з використанням спеціальних засобів, технічних пристроїв для реалізації спостереження й фіксації отриманих даних.

Заключним етапом спостереження може бути складання «поведінкового портрета».

Предметом спостереження тут є поведінка дорослої людини в природних життєвих умовах. Однак, даних спостереження тільки за поведінкою виявляється недостатньо для психологічного аналізу поведінки й розуміння змісту останнього. Адже поведінку людини неможливо відокремити від контексту тієї ситуації, у якій вона знаходиться. А це означає, що в рамках польового спостереження саме спостереження здійснюється одночасно за двома лініями: як за поведінкою людини, так і за ситуацією, у якій вона перебуває.

До основних параметрів поведінкового портрета відносяться окремі особливості зовнішнього вигляду, що мають значення для характеристики людини, за якою спостерігають (стиль одягу й зачіски, прагнення своїм зовнішнім виглядом «виявитися таким, як всі» або виділитися, звертати на себе увагу; байдужість до свого зовнішнього вигляду або надання йому особливого значення).

Які ж елементи поведінки це підтверджують і в яких ситуаціях:

– *пантоміміка* (постава, особливості ходи, жестикуляції, загальна скрутість або, навпаки, свобода рухів випробуваного, характерні індивідуальні пози);

– *міміка* (загальне вираження особи, стриманість, виразність; у яких ситуаціях міміка буває особливо жвавою, у яких – скута);

– *мовна поведінка* (мовчазність, говіркість, багатослівність, лаконізм; стилістичні особливості, зміст і культура мови; інтонаційне багатство, включення в мову пауз, темп мови);

– *поведінка стосовно інших людей* – становище в колективі й відношення до цього, спосіб установа контакту, характер спілкування (ділове, особистісне, ситуативне, співробітництво, егоцентризм), стиль спілкування (авторитарний, з орієнтацією на співрозмовника або на себе), позиція в спілкуванні (активна, пасивна, споглядальна, агресивна, прагнення до домінантності);

– *наявність протиріч у поведінці* – демонстрація різних, протилежних за змістом способів поведінки в однотипних ситуаціях;

– *поведінкові прояви ставлення до самого себе* (до своєї зовнішності, недолікам, перевагам, можливостям, своїм особистим речам);

- поведінка в психологічно значимих ситуаціях (виконання завдання, конфлікт);

– поведінка в основній діяльності (роботі);

– приклади характерних індивідуальних вербальних штампів, а також висловлень, що характеризують кругозір, інтереси, життєвий досвід.

Поведінковий портрет допомагає слідчим і оперативним працівникам у розшуку, спостереженні й затриманні злочинців, що зникли, у розшуку безвісти зниклих, у встановленні особистості підозрюваних, обвинувачуваних, свідків і потерпілих.

Метод експерименту. Цей метод є одним з ведучих у психології. Основні особливості експерименту полягають у наступному:

1) в експерименті дослідник сам викликає досліджуване їм явище, а не чекає, як при спостереженні, поки воно з'явиться;

2) експериментатор може змінювати, варіювати умови, за яких відбувається явище, що його цікавить;

3) експеримент дозволяє виявити причинні залежності й відповістити на запитання: «Що викликало зміну в поведінці?», тому що може виявити значення окремих, спеціально створених умов і встановити закономірні зв'язки, що визначають досліджуваний процес;

4) у результаті експерименту встановлюються кількісні закономірності, що допускають математичне формулювання. В основному саме завдяки експерименту природознавство прийшло до відкриття законів природи. Експеримент - це «активний» метод вивчення явищ. Якщо спостереження дозволяє відповісти на питання: «Як? Коли? Яким чином?», то експеримент відповідає на запитання: «Чому?»

Таким чином, сутність експерименту складається в проведенні досліджень у спеціально створених, керованих умовах для перевірки експериментальної гіпотези про причинно-наслідковий зв'язок.

Експеримент може мати різні види (наприклад, лабораторний і природний).

Лабораторний експеримент протікає в спеціально створених умовах, коли використовується спеціальна апаратура, а випробовувані знають, що вони беруть участь у експерименті й їхні дії визначаються інструкцією.

Природний експеримент протікає у звичайних умовах гри, навчальної або професійної діяльності й спілкуванні, а випробовувані не знають, що вони є учасниками експерименту.

При проведенні судово-психологічної експертизи застосовують найчастіше лабораторний експеримент, але якщо підекспертною особою є дитина, то краще, коли дослідження проходить у природних умовах (наприклад, гри). Слідчий експеримент більшою мірою належить до лабораторного експерименту, оскільки досліджувана особа знає про те, що проводиться експеримент, а умови, у яких він проводиться, не можуть бути «тотожними» природним умовам при здійсненні злочину.

Асоціативний експеримент також є різновидом експерименту. За інструкцією досліджуваний пропонується на кожне сказане йому слово, відповісти першим словом, що йому прийде в голову. Інтервал часу між названим

словом і відповіддю (час реакції) ураховується.

Залежно від ступеня втручання в протікання психічних процесів, явищ і станів, експеримент можна класифікувати на констатуючий та формуючий, що виявляє певні психічні особливості й дає попередній матеріал, що стосується рівня розвитку яких-небудь психологічних якостей.

Опитування – це метод збору первинної інформації, заснований на безпосередній (бесіда, інтерв'ю) або опосередкованій (анкета) соціально-психологічній взаємодії дослідника й опитуваного. Джерелом інформації в цьому випадку служить словесне або письмове судження людини.

Широке використання даного методу пояснюється його універсальністю, порівняною легкістю застосування й обробки даних. Дослідник у короткий строк може одержати інформацію про реальну діяльність, вчинки опитуваного, інформацію про його настрої, наміри, оцінки навколишньої дійсності.

Одні із труднощів, з якої зіштовхується дослідник, що застосовує методи опитування - це забезпечення вірогідності й надійності отриманих даних. Інформація, яку одержує особа, яка опитує, носить суб'єктивний характер, тому що залежить від ступеня щирості, опитуваної особи, здатності адекватно оцінювати свої вчинки й особистісні якості, а також інших людей, події що відбуваються.

Опитування може бути груповим і індивідуальним; усним і письмовим.

Бесіда – це один з методів опитування, що представляє собою відносно вільний діалог між дослідником і досліджуваним (досліджуваними) на певну тему, тобто метод одержання інформації на основі вербальної (словесної) комунікації. У бесіді можна виявити відносини обстежуваної особи до людей, власної поведінки, подій; визначити культурний рівень, особливості моральної й правової свідомості, рівень розвитку інтелекту й т.п.

Інтерв'ю – це метод одержання необхідної інформації шляхом безпосередньої цілеспрямованої бесіди у формі «питання-відповідь».

Бесіда, як правило, проводиться у вільному форматі. В інтерв'ю, людина, яка інтерв'ює «нав'язує» темп і план розмови, більш жорстко тримається в рамках обговорюваних питань. У процесі інтерв'ю певною мірою ослаблений зворотний зв'язок – той що опитує зберігає нейтральну позицію, лише фіксує відповіді, висловлення й опитуваному часто важко буває зрозуміти відношення з боку психолога до його відповідей (чи приймає він їх, чи вірить, чи розділяє такі ж погляди). Значна частина допиту в процесі ведення слідства проходить у формі інтерв'ю.

Анкетування – це проведення опитування в письмовій формі. Для цього використовується набір структурно організованих питань (анкета). Перевага даного методу полягає в можливості проведення дослідження великої групи людей одночасно й у порівняній легкості статистичної обробки даних.

В галузі юридичної психології анкетний метод застосовувався при дослідженні зародження злочинного наміру, професіограм, професійній придатності, професійній деформації слідчих і інших фахівців правоохоронної системи.

Складання анкети – це складний процес, що вимагає від дослідника

певного рівня професійної майстерності, чіткого розуміння цілей майбутнього дослідження. За формою питання анкети діляться на: відкриті (відповідь формується самим відповідаючим у вільній формі) і закриті (у формулюванні питання міститься перелік можливих варіантів відповідей); прямі (формулюються в особистій формі) і непрямі (формулюються в безособовій формі).

При складанні анкети (плану інтерв'ю) варто дотримуватися ряду загальних правил і принципів:

- формулювання питань повинно бути ясным і точним, їхній зміст зрозумілим що відповідає, відповідним його знанням і освіті;
- складні й багатозначні слова повинні виключатися;
- питань не повинне бути занадто багато, оскільки втрачається інтерес через зростаючу втому;
- включати питання, що перевіряють ступінь щирості.

Тест – це психодіагностичний метод, що представляє собою систему завдань, пропорованих випробуваному, і визначається як стандартизований вимір й оцінка індивідуальних особливостей особистості, її станів, реакцій. Тест використовується для перевірки рівня інтелектуального розвитку, визначення ступеня обдарованості дітей, професійної придатності (наприклад, юристів); ряд тестових методів застосовується в судово-психологічній експертизі. Тест можна використовувати також для виміру соціально-психологічних особливостей груп, ступеня виразності групових феноменів.

Тести можуть, по-перше, ґрунтуватися на завданнях, які припускають правильну відповідь (багато тестів інтелекту, тести спеціальних здатностей і т.п.) або на завданнях, щодо яких правильних відповідей не існує, причому завдання характеризуються лише частотою (і спрямованістю) тої або іншої відповіді, але не його правильністю (більшість особистісних тестів). По-друге, можна розрізняти вербальні (опосередковані мовною активністю обстежуваних) і невербальні (виконання завдань опирається на невербальні здатності - сенсорні, перцептивні (б), моторні). Існує велика кількість тестів, спрямованих на оцінку особистості, здатностей і особливостей поведінки.

Результати тесту, як правило, дають лише актуальний зріз вимірюваної якості, тоді як більшість характеристик особистості й поведінки здатні динамічно змінюватися. Так, тестування особи, обвинувачуваного в здійсненні злочину (що перебуває в СИЗО), при рішенні завдань судово-психологічної експертизи може дати невірне, перекручене уявлення про особистість у зв'язку зі станом тривожності, можливої пригніченості, розпачу, озлобленості тощо.

Соціометрія – це метод дослідження міжособистісних взаємин у групі, колективі. Соціометрична техніка застосовується для діагностики міжособистісних і міжгрупових відносин з метою їхньої зміни, поліпшення й удосконалення. За допомогою соціометрії можна вивчати типологію соціальної поведінки людей в умовах групової діяльності, судити про соціально-психологічну сумісність членів конкретних груп.

Метод соціометрії в юридичній психології широко застосовується при дослідженні навчальних груп курсантів і слухачів навчальних закладів системи МВС; колективів поліцейських, де від ступеня згуртованості групи залежить

ефективність навчальної й професійної діяльності. У системі пенітенціарних закладів даний метод також застосовується для дослідження міжособистісних відносин, угруповань у групах засуджених.

Метод психологічного аналізу документів. Контент-аналіз.

У соціальних науках документами називають спеціально створені предмети, призначені для передачі або зберігання інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності й розумової діяльності людини. Інформація може фіксуватися в рукописному або друкованому тексті, на фото-, кіно-, відеоплівці. При психолого-правовому аналізі встановлюються причинні зв'язки із зовнішніми й внутрішніми факторами й злочинною поведінкою, а також поведінкою потерпілого в криміногенній ситуації. Злочин і його суб'єкт, віктимна поведінка й потерпілий з'являються перед психологом як єдине ціле, однак для оволодіння предметом пізнання необхідно розчленувати його, виділити головні, визначальні риси.

Крім якісного аналізу юридичних документів, застосовуються кількісний, формалізований аналіз, виділення й обробка одиниць інформації. Найпоширенішим з них є контент-аналіз.

Контент-аналіз (аналіз змісту) полягає в тому, що його процедура передбачає підрахунок частоти (і обсягу) згадувань тих або інших значеннєвих одиниць досліджуваного тексту, а потім по співвідношенню цих частот робляться психологічні висновки. Спочатку метод був розроблений для соціально-психологічного аналізу газетних текстів, але потім його принцип поширився й на інші варіанти вербальної (мовний) продукції людської діяльності (художня література, листи, щоденники, конспекти, доповіді, записки й т.п.).